

Örmények karácsonya

A karácsony – a Megváltó születése napja – a XX. századra vált a keresztény kultúrkör legszebb, legbensőségeesebb egyházi ünnepévé. Túlszárnyalta az addig szinte egyeduralgkodó húsvét jelentőségét is. Abban, hogy a karácsony külsőségeiben, hagyományaiiban ilyenre válhatott, nagy szerepe volt az európai, s főleg a német polgárságnak, valamint azoknak a XIX. századi íróknak, akik magas művészi fokon örökítették meg a valóság karácsonyhoz kapcsolódó szeleteit.

A karácsony ünnepét a keresztény vallás teremtette meg. Az ókori egyházatyák először január 6-át jelölték meg a születés dátumaként. A pogány saturnaliák hagyománya, amely a december 25-ei téli napfordulóhoz kötődött, azonban olyan élő volt, hogy Kr.u. 350-ben I. Gyula pápa gyakorlati okokból ez utóbbit jelölte ki a Szent Születés ünnepéül. Az örményeknél, a világ első keresztény nemzeténél, a hagyomány szerint III. Trdat király tette államvallássá az új hitet Kr.u. 301-ben. Viharos és tragikus nemzeti történelme során az örmény egyház elszakadt Rómától és Bizánctól is. Saját vallási hagyományait, nemzeti arculatát mindmáig őrzi abban az általuk apostolinak (mások által gregoriánnak) nevezett egyházban, melynek székhelye az ecsmiadzini Veharan, feje pedig a minden örmények katolikosza. Az örmények január 6-án ünneplik a karácsonyt, de a diaszpórában élők egy része, elszakadva az örmény egyháztól, december 24-én tartja meg a maga karácsonyát.

Napjaink legáltalánosabb szokása a *karácsonyfa-állítás*. A magyarországi örményekhez ez a hagyomány talán magyar közvetítéssel került, más vélemények viszont arra utalnak, hogy az erdélyi örmény kereskedők bécsi kapcsolatain át közvetlenül érkezett hozzájuk. A Törökországban élők között főleg a konstantinápolyi, és nagyobb városokban élő, polgárosultabb örmények állítottak karácsonyfát, amely jelképi jelentésében a halhatatlanságot testesíti meg, az élet győzelmét a halál, a fény győzelmét a sötétség felett. Ezt a pogány jelképet a keresztény egyház sokáig elutasította, de napjainkra már Ecsmiadzin is behódolt: január 6-án a templomkert 15 méter magas fenyőfája színes égőkkel kivilágítva várja a híveket az ünnepi szertartásra. A magyarországi örmények a XX. század elejétől kezdtek karácsonyfát állítani, de a szegény családoknál ez még a negyvenes években sem volt szokásban. „Az erdélyi örmények karácsonyfájához igen sok kedves szokás fűződik. Ők is, mint a magyarok, a gyermekek kedvéért állítják, és díszítik a fát, amit hivatalos indoklás szerint, természetesen az angyalka hoz. A csengetésre kinyílnak az ajtók, és bevonul az aprónép, s nagy az öröm és a meghatottság. A fa február 2-ig áll a lakásban, akkor leszedik a gyermekek (a Jézuska pedig visszaviszi). A szülők úgy tüzelik el, hogy a gyermekek ne vegyék észre. A templomban nem állítanak karácsonyfát sem Gyergyószentmiklóson, sem Szamosújvárt. A pesti egyházközség templomában, a Bazilika kápolnájában sem áll fa. A szegényebb örmény családok inkább csak kisebb és célszerű ajándékokat adnak a gyermekeknek, de karácsonyfát nem állítanak.” Tarisznyás Györgyi közlése a múlt század harmincas éveit rögzíti.

Mára már általánosnak mondható a karácsonyfa-állítás szokása. A diaszpórában élők többsége is – még, ha január 6-án is ünnepli a karácsonyt – december 24-én állít fát. Ennek ésszerű okai a fenyőfa-árusítás idejéhez köthetők. Később, a szertartással még egyszer, január 6-án is megünneplik az örmény karácsonyt. Az anyaországban orosz hatásra terjedt el a karácsonyfa-állítás, s mivel az Örmény Köztársaság hetven éves szovjet korszakra tekinthet vissza: ott ez január elsejéhez kötődött. Január hatodikának szigorúan egyházi jellege volt: az ajándék, a csillogás az újév beköszöntését jelentette. Orosz hatást tükröz az is, hogy a gyermeknek nem a Jézuska, nem az angyalka, hanem a Téalapó, a *Dzmer Papik* hozza a fát, illetve az ajándékokat. A szülők persze itt is igyekeztek némi titokzatossággal köríteni az ajándékozást. Elizabeth Tajirian (Jereván) közlése szerint: „Január elsején nagy izgalomban vártuk, mit hoz nekünk a Téalapó. A fát már közösen feldíszítettük, és vártuk a csongetést. A Téalapó éjfél felé csongetett, s a feltornyozott ajándékokat ott hagyta az ajtó előtt, ki sem bírtunk lépni. Nagyon szerettük volna megtudni, milyen a Téalapó, és megköszönni neki, de bármilyen gyorsan futottunk is az öcsémrel a csengőszóra, mindig csak a hűlt helyét találtuk. Amikor nagyobbak lettünk, a szüleink elárulták, hogy erre a feladatra a szomszédot kérték meg...”

A fát kezdetben természetes díszekkel: aranyozott dióval, almával, süteménnyel díszítették. Miután kialakult a karácsonyi kellékek ipari termelése, az örmények is boltból vásárolnak díszeket. Egyes családokban a díszek nemzedékeken át öröklődnek, és évről évre olyan gondosan őrzik, csomagolják, óvják őket, mint a drága családi porcelánt.

Az erdélyi örményeknél magyar hatásra meghonosodott a házi betlehem is, az istállót, jászolt, és a misztérium szereplőit megjelenítő házacska. Betlehemezni is jártak az örmény gyermekek. A szokás, amit *Gabányi János* 1936-ban jegyzett fel, a magyar betlehemezéssel azonos forgatókönyv szerint megy végbe. Kezdetben háromkirály-játék volt, de *Gabányi* megjegyzi, hogy a feljegyzés idején a királyok már nem szerepeltek az előadásban, pedig Heródes nem az angyalokkal, hanem velük társalgott eredetileg, ami megfelelt a bibliai hagyománynak. A XX. századra valószínűleg azért csökkentették a szereplők számát, hogy a kapott ajándékokat ne kelljen olyan sokfelé osztani. Az örmény betlehemesnek két-háromféle szövegváltozata van, nyelvezete ízes, népi, a játék élénk és magával ragadó.

1. Angyal: (énekel) Gloria, gloria, in excelsis Deo.

2. Angyal: (énekel) Gloria, gloria, Istennek szűz Deo.

Öreg juhász: Miféle gloria, gloria?

Tán egy túrós galuska,

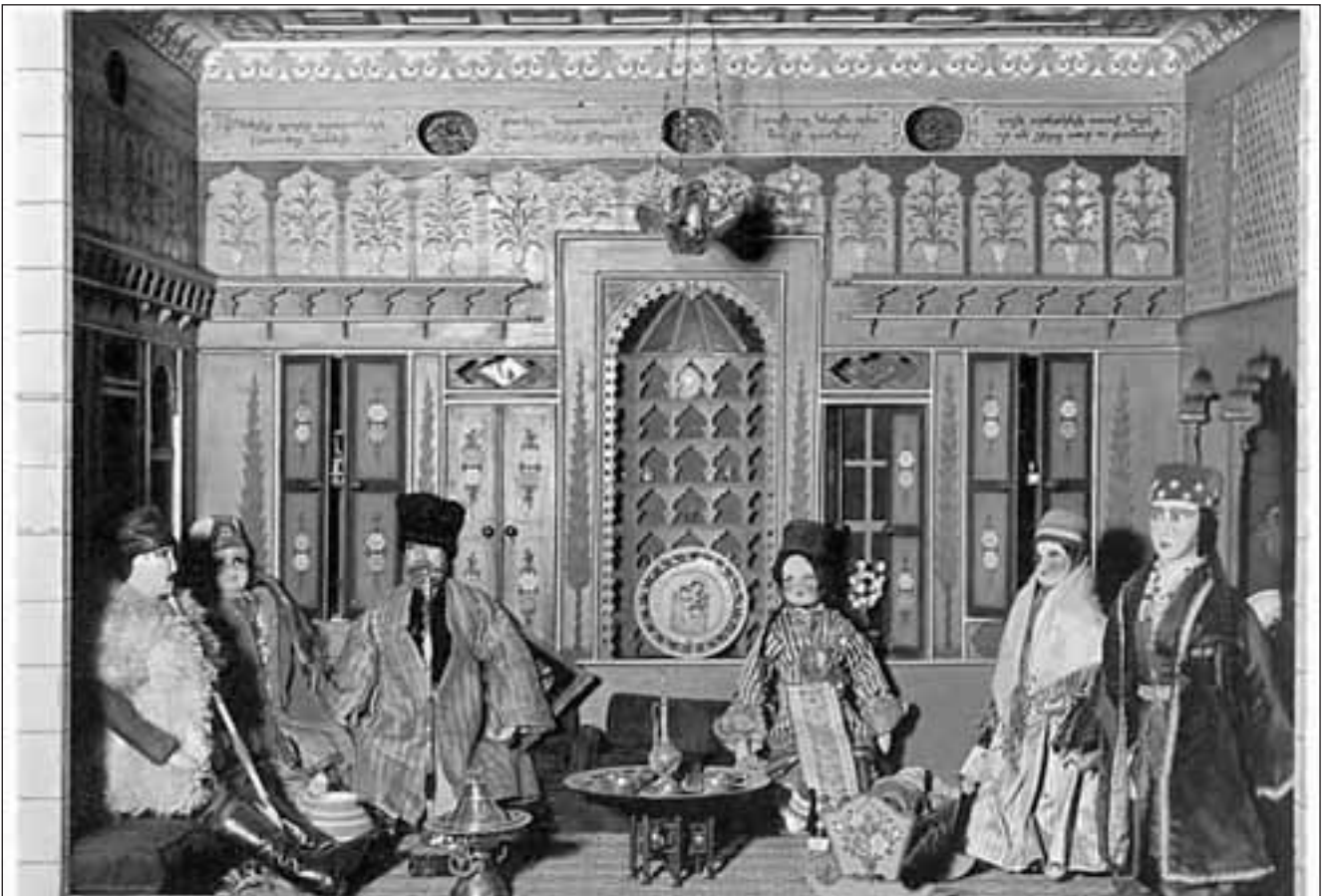
Még őfelsége torkán is lecsúszna, ha vóna!

Király: Ti kik, és mik vagytok?

1. Angyal: (előbbre lép) Első napkeleti király vagyok.

2. Angyal: (előbbre lép) Második napkeleti király vagyok.

Huszár: (kardjával tiszteleg) Napkeleti huszár vagyok.

Király: *Ti három napkeleti királyok,
Három felé szátok,
Minden hét éven aluli gyermeket,
Bárhol találjátok,
Kardról kardra hányjátok!*

Kengyelfutó: *Ó, Heródes őfelsége, nem lehet, mert az imacsil-
lag mutatkozik.*

(Mutatja a betlehemi csillagot.)

Király: *Szeretném tudni, ki az újszülött király,
Mikor én vagyok a Heródesek királya.*

Öreg juhász: *Hiszem, uram, nem is a diófaig, de csak az
akasztófaig, vagy a mestergerendáig.*

Király: *Ejnye, te rúdról szakadt, de paraszt a kapcád, hogy
mersz így beszélni velem, kardom mindjárt fejed kerekíti.*

(Részlet a lejegyzett betlehemesből)

A betlehemezéssel egy időben kántáló csoportok is járták a várost. Ezt a szokást nem a magyaroktól vették át az örmények. A XVIII. század elején Erdélyben a gyermekeknek tilos volt a kántálás. Később, a század második felében, gyermekek és felnőttek is jártak kántálni. A XIX. században a kántálás joga viszont már csak a gyermekeket illette. 1900-ban még örmény volt a kántáló ének szövege. Ezt Szongott is közli Ethnographiájában:

Hisus kula	Sír a Jézus
Palul cs/e/ga,	Nincs pólyája,
Pes/e/k/e/tradz,	Szoknyájából szakít (a szűzanya)
Na paluladz,	Bepólyálja.
D/e/vedzek/e/zbares,	Adjatok adományt
Vor ertam pan/e/s.	Hogy dolgomra menjek!

A gyermekek liturgikus énekeket is énekeltek, amelyek között voltak eredeti örmények, de latin himnuszok örmény nyelvű fordításai is. A *karácsonyi turka* a következőképp zajlott: a turkát táncoló szarvas alakú álarcot tett a fejére, s vászonzsákba bújt, amely tetőtől talpig eltakarta, és társával végigtáncolta-kurjongatta a falut. Moldován Gergely a fogalmat a „török” szóval hozza összefüggésbe, és török-csúfolónak értelmezi. A turka később a húshagyókeddi vidámságok része lett.

Karácsonykor az örmények házszentelést végeznek. Az ünnep jellegéből fakadóan arra töreksenek, hogy a nagy család együtt töltsen az ünnepet. Az örményeknél karácsonykor senki sem magányos. A szegények megsegítése főként a két világháború között volt állandó gyakorlat, mert az örmény úgy tartja, hogy a szeretet ünnepén egyetlen nemzetbélijé sem szenvedhet szükséget.

A magyarországi örmények karácsonyi ételeikben őrzik az ősi hagyományokat. Karácsonykor még tartják a böjtöt. halat esznek örmény módra, rizses-mazsolás töltelékkel elkészítve. Böjtös leves az *anusabur* (édesleves, amely búzadara főzete mazsolával és szárított gyümölcsökkel és fahéjjal ízesítve). A karácsonyi ebéd leveise az *akandzsabur* (a fülles), és a *churuttal* savanyított húsosderelye-leves. Ősi édesség a *pahlava* (a tejfölös-omlós tészta két lapja közé dió és cukor kerül fele-fele arányban). A cukorban főtt rózsalevet délutáni látogatáskor kínálják, s hagyományosan elkészítik a *daktakhalvát* (a forró halvát) is. A rózsaszínre pirított liszthez vajot, s később mézet kell adni, majd formába önteni, porcukorral, dióval, mandulával megszórni. Kihűlés után apró kockákra szokták vágni.

Az anyaországi örmények legnagyobb ünnepe az *újév*. A XVIII. századtól ünneplik január elsején (*kaghand*), előtte volt egy tavaszi (*navaszard*) és egy augusztusi (*amanor*) évkezdés is. Az ősi földművelő népek nem is egész naptári évben, hanem két félévben gondolkodtak. Mivel a karácsony a szocialista időszakban nem volt hivatalos ünnep, azaz munkaszüneti nap, az ünnep jó néhány vonását az újév vette át. (Ekkor állítanak fát, ekkor ajándékozzák meg a gyermekeket, s a felnőtt nem kap ajándékot.) A család nőtagjai egész este dolgoznak, hogy éjjelkor az asztalhoz ülhessen mindenki, beleértve a távoli, s ilyen alkalmakkor meghívott rokonokat is. Bonyolult, munkaigényes, gazdag ételsort állítanak össze, melynek elkészítése mégsem nehéz, hiszen akad elég dolgos kéz. Noha az örmény egyház előírása szerint még tartani kell a böjtöt, a vallásos szokások nem általánosak. Az újévi örmény terített asztal elképzelhetetlen hús nélkül. *Húsos phlav*, *húsos, átsütött palacsinta*, *sült malac*, *sült pulyka*, *sült csirke*, *szőlőleveles dolma*, *savanyúkáposzta-levéltre takart böjtös dolma és számtalan saláta* alkotja a „vastagételek” rendjét. A nyugati diaszpórából hazatelepült örmények a főtt-darált marhahússal töltött húsgombócot, az *icsli-köftét* készítik el ilyenkor. Az édességek között szerepel a cukros töltelékű *gatha*, a többretegű, vágott dióval töltött és cukorsziruppal leöntött *pahlava*, a vajjal-mézzel locsolt, dióval töltött *burma* és az elmaradhatatlan, pörkölt magvak csak újévkor feltálat keveréke, az *aghandz*, valamint ennek édes változata, a *pörkölt mogyoró és mazsola*.

Újév másnapján elkezdődik a vendégjárás. Az illem évszázados hagyományai ma is élnek: a fiatalabb, a társadalmilag alacsonyabb szinten állók mennek köszönteni az idősebbekhez, a rangosabbakhoz. Az íratlan illemszabályokat (*niszt u kac*) mindenki egyformán betartja. Egy helyen húsz percnél, félóránál tovább csak nagyon indokolt esetben maradnak. Így az ünnep mozgalmas a vendégjáróknak és a vendéglátóknak egyaránt. Az anyaországban az újév ünnepe nem egyetlen napig, hanem két hétig tart. A szokás eredete a régi kalendáriummal magyarázható. Az orosz fennhatóság idején általános Julianus-naptárt a XX. század húszas éveiben váltotta fel az európai, Gergely-naptár. A két naptár között kéthetes időeltolódás mutatkozik. Az örmények két hétig terített ünnepi asztallal várják a vendéget. Csak a húsneműeket teszik hideg helyre, amit azonban a vendég érkezésekor azonnal feltálatnak. E két hét alatt a távoli rokonság is találkozhat – legalább évente egyszer – az ünnepi asztalnál. Január 13-án este ismét terített asztal köré gyűlik a család, hogy az ó-újévet (*hin-nor tari*) immáron szerényebb asztallal ünnepeljék, s csak az asztalbontás után térnek vissza az élet szokott menetéhez.

Az erdélyi örmények szép újévi szokása a XX. század elején még gyakorlat volt: az apa újév reggelén kiment a folyóvízhez, Isten kegyelmét kérte az újesztendőre, s belemártott egy kenyérdarabot. Ezt aztán szétszította a családtagoknak. A folyók a tengerben találkoznak, s hitük szerint újévkor így fog kezét jelképesen egymással a világon szétszóratásban élő örménység. Az újévhez kötődő hiedelmek alig különböznek a magyarokéitól.

Az erdélyi örmények újévi édessége a *dáláuzi* (gozinagh), mézből és dióból főzött csemege grillázs. A dáláuziról szóló dalt, amelynek úgy a szövege, mint a dallama ősi, Gábrus *Zachár* szamosújvári tanító jegyezte le. A dalban az örmény líra filozofikus-vallásos ágának népies továbbélése fedezhető fel:

Dáláuzi, dáláuzi
Kaghcren isz dun zudr/e/mezi,
Pajc ajszov/e/ incs ganisz?
Zperanner/e/sz khapisz.
Z/e/ram perannusz kaghcrutjun,
Gudász ikm/e/ anusutjun,
Pajc parap hujsz k/e/dzsokisz
Te /e/z dari kaghcr/e/ banisz.
Gi kaghcrecnusz z beranner/e/sz,
Pajc cse /e/zkhecsm/e/tankner/e/sz.
Z/e/ kudink mecs/e/d meghr/e/
Pajc sz/e/rder/e/sz cse kaghcre.
Urete tun zajn aneir
Ar sz/e/rtic kaghcrutjun dair,
/E/z d/e/rdjalk/e/sz khentacnuir
Meghrov/e/d kaghcrecnir.

Dáláuzi, dáláuzi
Mindig édes vagy te nekünk,
De mire jó édséged?
Megcsalod vele ínyünket.
Jó ízéd hiába édes,
Nyelvünknek is kellemes,
Tőled hiú remény várni
Hogy újévünk édessé lesz.
Mert megédesítéd ajkunkat,
De nem lelkiismeretünket.
Hiába esszük mézedet,
Szívünk attól mégsem édes.
Bárcsak velünk azt tehetnéd,
Hogy szívünket édesítnéd,
Mézeddel a búsulókat
Gyászolókat vidámitnád.

(Részlet)

Az anyaországban is, Erdélyben is megmaradt a szerencsepénzes újévi sütemény hagyománya. A *gata* (Erdélyben: *kátá*) készülhet leveles-vajas tésztából, feltelve, háromszög alakúra vágva, de készülhet porhanyós-omlóstésztából is, amelynek két rétege közé cukros-vajas-liszes töltelékkel tesz a háziasszony. A töltelékbe pénzdarabot is süt. A gatát kerekre formázza, villával a tetejét kidíszíti, tojással megkeni, megsüti. A gatát nem szelik fel újév napján. Akkor vágja meg a családfő, amikor a szűkebb családi kör van együtt. Az örmény asszonyok meg is kérdezik egymást újév múltán: *Tarin ktrecik? Felvágátok-e az új évet?* A családfő vágja annyi szeletre, ahányan vannak. Az egyes darabokat aztán szétszítja az asztal körül ülőknek. Van olyan hagyomány is, hogy a legkisebb gyermek az asztal alá bújik, onnan utasítja a családfőt, melyik szeletet kinek adja. Aki a süteményében megtalálja a pénzt, az az év szerencsegyermeke. Kívánhat valamit, amit a háziaknak teljesíteniük kell.

Kevés nép él olyan szétszórtan, az anyaországtól is, egymástól is távol, mint az örmény. Az évszázadokon át tartó vándorlás, az asszimiláció sok helyen letörölte a nemzeti vonásokat, elfelejtették a nyelvet, vagy nagyon kevéssé ismerik múltjukat, kultúrtörténetüket. Származástudatuk, összetartozásuk érzése azonban máig erős. Hagyományos ételeik készítéséhez évszázadokon át ragaszkodnak. Ösztönösen tudják, hogy a rituális ételek nem pusztán táplálékot jelentenek a számukra: az összetartozás, az egység titkos kapcsa ez. A szétforgácsolódott örménység egy virtuális közös asztal körül éli át a felemelő érzést, hogy nincsen egyedül, s a világ bármely részén köszöntés is az újévet, az mindenütt így hangzik:

Snorhavor nor tari! Boldog új esztendőt!

dr. Dzsotjanné Krajcsir Piroksa